

*„N-a fost oare cam prea mult «șoc»
și prea puțină «terapie»?”*

J. Stiglitz

INTRODUCERE

Scopul acestei lucrări este acela de a analiza evoluțiile pe care le-a înregistrat grupul, destul de eterogen, al Țărilor Central Europene (TCE) pe drumul reformelor început odată cu ultimul deceniu al secolului trecut. Acest demers își dorește să fie o analiză critică pe care avantajul de a fi în afara acestei perioade de tranziție, dar totuși foarte aproape temporar de ea, ni-l oferă.

Pe de altă parte, pentru a puncta un rezultat pentru procesul tranziției, voi aborda și unele dintre slăbiciunile/vulnerabilitățile pe care parcursul propriu fiecărei țări, său chiar elementele comune ale întregii regiunii, le-a creat, încercând să identific situația în care aceste state se găseau la momentul crizei economico-financiare care a debutat în SUA în cursul anului 2007 și care, treptat, a cuprins întreaga lume globalizată, și felul în care particularitățile specifice au făcut ca ele să fie afectate mai mult sau mai puțin.

Chiar dacă ținem cont de aceste particularități specifice fiecăreia dintre țările TCE, totuși putem considera ca au avut un parcurs relativ comun (chiar dacă cu viteze, intensități sau chiar rezultate uneori diferite). Din acest motiv, mi-am propus să alătur pentru comparație, o economie care a evoluat după alte reguli, dar care a parcurs mare parte dintre transformări în aceeași perioadă de timp, funcționând în aceeași piață mondială: CHINA.

Diferențele semnificative dintre cele două zone analizate le fac doar parțial comparabile. De aceea, am preferat o analiză distinctă atât a evoluțiilor generale ale proceselor de tranziție din TCE și China, ca și a confruntării lor cu actuala criză. Comparațiile sunt directe doar în câteva analize sectoriale, dar ele sunt implicite prin alăturarea analizelor generale.

Din punct de vedere al structurii, lucrarea are următoarea logică:

- Capitolul I: prezintă evoluțiile economice, precum și dezbaterile de idei care au urmat manifestărilor din perioada imediat următoare comunismului (din punct de vedere temporar). Într-o abordare generică, putem spune că reprezintă perioada până la momentul atingerii statutului de economie de piață funcțională de către aceste state;
- Capitolul II: pune accent pe procesele de convergență reală și nominală parcurse de către TCE în drumul spre integrarea în Uniunea Economică și Monetară (UEM). Putem spune că acoperă – în principiu – perioada dintre momentul obținerii

statutului de economie de piață funcțional și admiterea în cadrul UE, precum și evoluțiile din primii ani post-aderare.

- Capitolul III: analizează modul în care evoluțiile naționale (dar și regionale), subsumate în cadrul procesului tranziției și post-tranziției, au creat economii cu o vulnerabilitate mai ridicată sau mai scăzută la impactul crizei economico-financiare;
- Capitolul IV: vine să pună alături, o economie care a evoluat diferit în acest proces de schimbare de la economia centralizată, către economia de piață: CHINA. Astfel este prezentat și modul în care economia chineză trece prin Criza din 2008.
- Capitolul V: a fost adăugat la formatul inițial al tezei de doctorat susținute în 2010 și prezintă sintetic principalele evoluții ale TCE și Chinei până în prezent (2023). Perspectiva astfel prezentată a îmbogățit și partea de concluzii.

Trebuie să precizez câteva aspecte care au influențat structura și conținutul lucrării:

- ✓ denumirea generică „Țări Central Europene” trebuie privită din perspectiva analizelor economice anterioare și nu neapărat din perspectiva geografică foarte strictă (care nu poate să nu se suprapună 100% peste cea regăsită în literatura economică – vezi, spre exemplu, cazul României sau al Bulgariei). Pentru a fi mai explicit, voi analiza următoarele state: Polonia, Cehia, Slovacia, Slovenia, Ungaria, Țările Baltice (Letonia, Estonia, Lituania), Bulgaria și România. Totodată, având în vedere volumul mare de date, dar și specificul de raportare al fiecărui stat, e posibil ca pentru unele analize să nu fi existat date sau informații disponibile pentru toate TCE, respectiv pentru China.
- ✓ termenul „tranziție” folosit în cadrul acestei lucrări, se referă aproape în exclusivitate (dacă nu e precizat altfel) la „tranziția economică” – de la regimul centralizat la economia de piață;
- ✓ pentru unele subiecte, am ales să limitez sfera de cuprindere doar la aspectele din sfera finanțelor astfel, „plătind tribut” pregătirii și mai ales experienței mele profesionale;
- ✓ sfera de cuprindere a subiectelor abordate a fost mai largă sau mai restrânsă la o anumită componentă, în funcție de specific și ținând cont de aspectul menționat anterior.

Capitolul 1

TRANZIȚIA – PROVOCĂRI ȘI ÎNVĂȚĂMINTE

1.1. GENERALITĂȚI DESPRE TRANZIȚIE

Tranziția este considerată un proces necesar de împlinire a proiectului de modernizare a societății, de reducere a decalajului de dezvoltare față de societatea de tip occidental. Credem că în această chestiune există un consens al participanților la discursul științific (și nu numai științific). Majoritatea participanților la discuțiile despre TCE consideră tranziția ca o *racordare* a societății acestora la societatea globală și globalizantă contemporană. Dar dincolo de acest consens avem de-a face cu mai multe poziții diametral opuse. Pentru unii prețul racordării este marginalizarea și chiar inutilitatea cramponării de specificul național. Ceilalți consideră că tocmai aceste costuri, acest preț este inacceptabil și paguba adusă „ființei naționale” ar fi mai mare decât câștigul.

Un aspect important al tranziției, cel puțin pentru TCE, este faptul că a marcat suprapunerea a două procese evolutive: de la economia centralizată la economia de piață (modelul occidental), și de la comunism către o societate democratică. Aceste două procese au avut viteze diferite, dar un rezultat conjugat la nivelul fiecărui stat.

Evoluțiile din plan politic au debutat foarte rapid, astfel încât, în cursul anului 1990 erau deja create instituții democratice în toate țările foste comuniste din grupul TCE (chiar dacă majoritatea „democrațiilor” fuseseră membrii și în aparatul de stat comunist).

Date fiind diferențele fundamentale dintre economia centralizată și economia de piață, tranziția a impus îndeplinirea unui set minim de obiective:

- a) revenirea la libertatea economică;
- b) stabilitatea macroeconomică;
- c) dezvoltarea sectorului privat;
- d) revizuirea rolului statului în economie.

Opiniile teoretice privind tranziția au avut o viziune generală comună în legătură cu câteva aspecte:

a) nucleul de reforme necesare pentru crearea unei economii de piață era constituit din: liberalizarea activităților economice interne și parțial și a celor externe, politici de macrostabilizare, reforme instituționale și structurale;

b) reformele economice concrete aplicate aveau să fie parțial diferite, în raport cu opțiunile partidelor politice aflate succesiv la putere, cu stocul de cunoștințe economice al acestora și al funcționarilor publici, cu suportul populației față de ele (în raport cu credibilitatea guvernelor sau a măsurilor, sau cu gradul de suportabilitate al acestora din urmă);

c) evoluția reformelor urma a se derula diferit, având în vedere faptul că și economiile de piață occidentale au particularități diferite dintre țări.

Ortodoxia modelelor cu care a debutat schimbarea structurală în țările din Europa Centrală și de Est a constat într-o combinație a trei procese transformatoriale: liberalizarea, reforma proprietății și stabilizarea. Acest mix de procese a reprezentat nucleul reformelor care au stat la baza declanșării destrucției vechiului mecanism politic și economic. Ansamblul proiectelor lansate de FMI a devenit un fel de glosar al măsurilor de liberalizare, stabilizare și privatizare. Condiționalitățile accesării fondurilor FMI, ca și în privința aderării unei țări la structuri regionale sau globale au constat în obligații de îndeplinit în direcția liberalizării, stabilizării și privatizării. O adevărată grilă de conformare a fost pusă repede în funcțiune în practica relațiilor internaționale pornind de la acest adevărat triunghi de aur al tranziției postcomuniste, și nu numai.

Pe măsura desăvârșirii liberalizării, atingerii stabilizării și încheierii privatizării, funcționalizarea sistemului este deplină și se asigură condițiile de reproducere a sa. În esență, în accepțiunea triunghiului de aur al tranziției, ceea ce trebuie făcut este să se desfășoare acțiuni riguroase de accelerare a transformărilor definite de cele trei procese, restul venind de la sine. Terapia de șoc nici nu a debutat altfel decât ca o credință că prin liberalizarea rapidă și completă se va naște și funcționaliză economia de piață. Pentru gestionarea echilibrată a efectelor dintre liberalizare și stabilizare apare necesitatea unor viziuni diferențiate în programele de privatizare, amânarea restructurării întreprinderilor după privatizare, acceptarea unor pierderi din exploatare și acoperirea lor prin subvenții bugetare.

Prin liberalizare, în absența unor reușite și în domeniul stabilizării, mai ales macroeconomice, în unele cazuri s-a ajuns la proliferarea epidemiei blocajului financiar, a pierderii masive de competitivitate.

Desfășurarea procesului de tranziție a aratat faptul că triunghiul de aur trebuie să admită și alte procese transformatoriale, unele dintre ele fără să fie explicit extrase din rețelele neolibérale și din credința în tranziție ca efect spontan. Explicația constă în faptul că simpla liberalizare a economiei nu duce direct la destrucția vechiului mecanism, după cum privatizarea la rândul-i nu duce la apariția spontană a pieței concurențiale. Soluția identificată pentru a gestiona cele trei procese a constat în crearea instituțiilor.

În fapt, prin această modificare de optică s-a pus problema apariției contextului social permisiv deciziilor individuale prin care devin efective procesele transformatoriale, a regulilor jocului în noul sistem, a normelor de funcționare a noului mecanism economic. Era firesc, totodată, să se acorde importanță mediului propice afacerilor, introducerii reperelor în care să se judece motivațiile pe bază de rezultate, de performanță. În definitiv s-a ajuns să se susțină formarea a trei culturi absolut indispensabile societății postcomuniste: cultura legalității, cultura democrației și cultura antreprenorială. În această viziune, piața este o construcție socială, este formalizarea de natură instituțională a

principiilor concurențiale, a relațiilor de afaceri, eminentamente contractuale, a reglementării intrărilor și ieșirilor din sistem, a efectivizării celor patru libertăți în privința circulației bunurilor, serviciilor, capitalului și persoanelor.

Noul triunghi de procese transformatoriale – crearea instituțiilor, elaborarea politicilor publice și sistemul decizional – care mărginește, într-o construcție geometrică multiplană, triunghiul de aur – liberalizarea, stabilizarea, privatizarea – asigură consistența infrastructurală a noului sistem. Aceasta definește perimetrul competențelor în gestionarea reformei și marchează orizontul de așteptare. De la schimbările de esență ale economiei, aduse de triunghiul de aur al tranziției, se trece la schimbările de natură societală, pentru a se ajunge la noul sistem social cu componente compatibile.

Finalitatea proceselor de transformare structurală presupune asigurarea macrostabilizării economice și pe această bază a unei creșteri economice de ajungere din urmă a țărilor mai dezvoltate, ceea ce constituie esența convergenței economice¹.

Creșterea economică este procesul care susține cu adevărat desăvârșirea liberalizării, mai ales a măsurilor ce țin de inserția completă a țării în economia deschisă, globală, de reproducerea echilibrelor externe supuse unor tensiuni permanente prin liberalizarea fluxurilor comerciale, monetare, transferurilor de capital, repatrierii profitului etc. În absența efectelor creșterii economice susținute nici nu ar fi de gândit atingerea stabilității necesare, atât în latura sa macroeconomică, cât mai ales în cea microeconomică, unde creșterea economică trebuie să genereze microdinamizare accelerată a sistemului de companii.

1.2. CONCEPȚII PRIVIND TRANZIȚIA

Abordările privind tranziția au plecat de la teoriile deja existente și vor fi prezentate alăturat, pentru a putea face câte o paralelă între specificul fiecăreia dintre cele două, respectiv teorie de șoc *versus* gradualism și liberalism *versus* institutionalism.

1.2.1. TERAPIA DE ȘOC *VERSUS* GRADUALISM

Aceste abordări, nu sunt atât de diferite în ceea ce privește modalitățile de interpretare a tranziției, cât mai ales în privința politicilor economice indicate pentru a ghida tranziția la economia de piață.

De aceea, „*gradualismul*” indică nevoia secvențialității acțiunilor de reformă, diferit de „*terapia de șoc*”, ori „*big bang*”, ai cărei susținători consideră potrivită implementare rapidă a oricăror acțiuni inerente tranziției către economia de piață.

¹ Acest concept analizat pe larg în această lucrare are înțelesul unei reduceri a decalajelor dintre economia reală națională și economiile mai dezvoltate. Pricipalul indicator utilizat în cuantificarea progreselor în acest proces este venitul pe locuitor (Ciupagea și alții, 2002).